

ROZHOVOR

MARXOVA EKOLOGIE, DIALEKTIKA A HIERARCHIE POTŘEB

Rozhovor Dana Swaina a Moniky Woźniak s Johnem Bellamy Fosterem

Marxian Ecology, Dialectics, and the Hierarchy of Needs

Abstract

John Bellamy Foster is editor of the Monthly Review and professor of sociology at the University of Oregon. Since the publication of his book Marx's Ecology in 2000 he has become one of the most significant voices in uncovering Marx's ecological thinking and developing ecological Marxism. In this interview we discuss his most recent work, the legacy of Soviet environmentalism, the long-running debate over "the dialectics of nature", and the idea of production according to need.

Keywords

Ecology, Marx, Engels, dialectics of nature, needs, socialism, science

John Bellamy Foster je redaktorem časopisu Monthly Review a profesorem sociologie na Oregonské univerzitě. Vydáním knihy Marxova ekologie (Marx's Ecology) se stal jedním z nejvýznamnějších postav odhalujících Marxovo ekologické myšlení a rozvíjejících ekologicky orientovaný marxismus. V tomto rozhovoru s ním probíráme jeho nejnovější práci,

odkaz sovětského environmentalismu, dlouze probíhající debatu o tzv. dialektice přírody a myšlenku výroby podle potřeby.

Před více než dvaceti lety jste ve své knize *Marxova ekologie*¹ vyvrátil rozšířené domněnky o Marxově vztahu k ekologickým otázkám. Ve své nedávné knize *Návrat přírody*² se podobného úkolu ujímáte i ve vztahu k další zakladatelské postavě marxismu, Friedrichu Engelsovi. Proč považujete za tak důležité uvést věci na pravou míru, pokud jde o populární Engelsovy názory?

V *Marxově ekologii* a *Návratu přírody* mi nešlo primárně o vyvrácení „populárních domněnek o Marxově vztahu k ekologickým otázkám“, které jsou ovšem především produktem hluboké neznalosti Marxa a Engelseva myšlení v této oblasti. Jak říkal Spinoza: „Neznalost není argument.“ Stěží si tedy zaslouží přímé vyvrácení. Spíše se jednalo o afirmativnější zájem o odkrytí hluboké klasické historicko-materialistické ekologické kritiky, kterou vypracovali Marx a Engels, jakož i pozdější socialističtí ekologičtí myslitelé, kteří jimi byli ovlivněni, a tím o ucelenější pochopení tohoto kritického myšlenkového směru jako celku, jakožto metodologického základu, na němž lze rozvíjet socialistickou ekologii pro jednadvacáté století.

Marx, jak ho známe dnes, byl základním ekologickým myslitelem nejen ve vztahu ke své době, ale i k té naší, protože zásadní aspekty jeho metody nebyly nikdy překonány. Toto pronikavé pochopení ekologických rozporů vyrůstalo z jeho základní materialistické metody a projevilo se v jeho koncepcích „univerzálního metabolismu přírody“, „společenského metabolismu“ a „nenapravitelné trhliny v procesu společenské výměny látek ve vzájemně závislém procesu společenského metabolismu“ (neboli metabolické trhliny). To mu umožnilo způsobem, který je v ekologickém myšlení až do současnosti ojedinělý, rozvinout kritiku politické ekonomie kapitálu, která se zaměřila jak na sociální, tak na ekologické rozpory systému vyplývající ze způsobu výroby. Jeho analýza v tomto ohledu předjímala a do jisté míry ovlivnila pozdější vývoj ekologického myšlení. Obnovení jeho ekologické kritiky dnes dosáhlo skutečného významu, pokud jde o teorii i praxi, a dalo vzniknout silné sociálně-ekologické kritice planetární ekologické krize 21. století, která je základem moderního ekosocialistického hnutí.

Engels si osvojil stejnou základní materialistickou metodu (i když méně filosoficky propracovanou) jako Marx, ale jejich analýzy nabývaly poněkud odlišných důrazů pramenících z dělby práce, kterou ve své práci přijali. Ačkoli Marx byl důkladně ponořen do přírodovědných analýz své doby a na mnoha místech je vnesl do *Kapitálu*, byl to

¹ John Bellamy Foster, *Marx's Ecology: Materialism and Nature* (New York: Monthly Review Press, 2000).

² John Bellamy Foster, *The Return of Nature: Socialism and Ecology* (New York: Monthly Review Press, 2020).

Engels, kdo se zabýval přírodovědou přímějí, a to ve své práci *Postavení dělnické třídy v Anglii* (která byla průkopnickým dílem v oblasti epidemiologie) a později ve svých dílech *Dialektika přírody* a *Anti-Dühring*. Engelsův materialismus spolu s jeho přístupem k dialektice přírody poháněly jeho dílo ekologickým směrem. Známy je jeho výrok, že „příroda je důkazem dialektiky“. Ačkoli to bylo často kritizováno, v dnešním pojetí měl zjevně na mysli, že „ekologie je důkazem dialektiky“, což je názor, který v jednadvacátém století nabývá nového významu. V díle „Podíl práce na polidštění opice“ (zařazeném do *Dialektiky přírody*) Engels nejenže předložil to, co Stephen Jay Gould označil za nejrozvinutější koncepci evoluce genů a kultur (a tím i nejpokročilejší chápání evoluce člověka), která se objevila v devatenáctém století, ale také podal jednu z nejsilnějších kritik ekologické destrukce, která byla v jeho době a vlastně až do naší doby rozvinuta.

Engelsovo začlenění Darwinovy evoluční teorie do marxistické analýzy mělo ovlivnit pozdější socialistické analýzy. Jeho teorie dialektiky jako toho, co dnes nazýváme „vznikem“ nových materiálních sil prostřednictvím měnících se organizačních forem, nebo toho, co Joseph Needham nazval „integračními úrovněmi“, měla zásadní význam pro pozdější práci socialistických vědců a předznamenala vývoj vědy obecně. Jeho úvahy o vzniku vesmíru, vzniku života, vzniku lidského druhu prostřednictvím práce a vzniku rodiny byly rovněž nesmírně důležité pro pozdější teoretický vývoj. Kapitola v knize *Návrat přírody*, která se zaměřuje na význam marxistické přírodovědecké, evoluční a ekologické tradice ztělesněné v dílech myslitelů, jako byli J. B. S. Haldane, J. D. Bernal, Joseph Needham, Lancelot Hogben a Hyman Levy ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, nese název „Engelsův návrat“, neboť právě znovuobjevení Engelsovy dialektiky přírody představovalo výchozí základnu pro mnohé revoluční objevy tohoto období, které ovlivnily moderní environmentální hnutí.

Jde o to, že obnovení Engelsova ekologického myšlení, stejně jako Marxova, není ani tak o potírání populárních předpokladů, ale spíše o navázání na kritickou analýzu, která je pro revoluční teorii a praxi v naší době nezbytná, a o její oživení.

Jak může toto oživení Engelsova ekologického myšlení změnit způsob, jakým chápeme osud dialektiky přírody v Sovětském svazu? Zdá se, že víra v údajně nepřerušenu linii kontinuity mezi Engelsem a stalinismem stále ovlivňuje způsob, jakým o této otázce přemýšlí mnoho lidí ve střední a východní Evropě...

Problematika sovětského dialektického materialismu je složitá, a i když bych o ní mohl dlouze diskutovat, myslím, že v tomto kontextu bude nejpřínosnější, protože dlouhé pojednání by nebylo na místě, zaměřit se na ekologické aspekty, které postihnou mnoho podstatných otázek.

Nemělo by nás překvapit, že ve dvacátých až do poloviny třicátých let 20. století měl Sovětský svaz nejpokročilejší ekologickou vědu na světě, kterou zpočátku nepodporoval nikdo jiný než sám Lenin. Navíc byla z velké části inspirována Engelsovou dialektikou přírody, stejně jako Marxovým širokým dialektickým a historickým materialismem.

Dokonce i ti myslitelé sovětské éry, kteří nebyli marxisty, byli ovlivněni dialektickými koncepcemi vznikajícími v té době. Geofyzik Vladimir Vernadskij rozvinul pojem biosféry a biogeochemických cyklů; geolog Alexej Pavlov zavedl pojem antropogenní periody (označované také jako antropocén); bolševický revoluční vůdce a teoretik Nikolaj Bucharin aplikoval Vernadského pojem biosféry na historický materialismus a zkoumal metabolismus jako základ rovnováhy (ačkoli jej původně vnímal spíše mechanisticky); biolog Alexandr Oparin představil moderní materialistickou teorii vzniku života (kterou ve stejné době rozvíjel také J. B. S. Haldane v Anglii, který byl ovlivněn Engelsem a sovětským myšlením); genetik Nikolaj Vavilov objevil globální zdroje zárodečné plazmy, která je základem hlavních plodin, a byl průkopníkem v genetice; zoolog Vladimir Stančinskij jako první vypracoval přísnou energetickou analýzu ekologických společenstev a trofických úrovní, byl redaktorem prvního oficiálního ekologického časopisu v SSSR a hlavním zastáncem sovětských zapovědníků neboli ekologických rezervací; fyzik Boris Hessen zavedl sociologii vědy a zkoumal význam Engelseva zaměření na vztahy mezi přeměnou hmoty a přeměnou energie; fyzik B. Zavadovskij rozvinul silnou kritiku vitalismu ve vědě; Nikolajevič Sukačev byl průkopníkem v ekologických pracích o bažinách, které v tomto ohledu zapůsobily na Lenina. To vše vycházelo z marxistických koncepcí dialektického naturalismu/materialismu.

Řada z těchto osobností, jmenovitě Bucharin, Vavilov, Zavadovskij a Hessen, přiletěla v roce 1931 z Moskvy do Londýna na druhou mezinárodní konferenci o dějinách vědy a techniky, kde měla obrovský vliv na socialistické vědce v Británii, jako byli Bernal, Needham, Hogben, Levy a Haldane, což vedlo k tradici rudé vědy v Británii, která je zkoumána v knize *Návrat přírody*. Vliv stalinismu (a lysenkismu) se však projevil tím, že Bucharin, Vavilov, Zavadovskij, Hessen a Stančinskij byli odstraněni při Stalinových čistkách. Jejich tradice analýzy žila dál především v pracích britských rudých vědců, kteří jimi byli přímo ovlivněni a kteří se stali tím, co jsem v jednom okamžiku nazval „druhým základem“ v rámci marxistické přírodovědy.

Ve stalinském období byl dialektický materialismus v Sovětském svazu redukován na soubor prázdných formulí a nabýval různých hrubých podob, včetně pozitivismu. Přesto zůstali v přírodních vědách (a v umění) autentičtí dialektičtí myslitelé zabývající se ekologií, kterým se podařilo přežít, jako například Sukačev, který zavedl pojem biogeocenózy, představující v mnoha ohledech dialektičtější alternativu ekosystému vázanou na pojem biosféry. Sukačev v čele sovětské vědy měl vyhlásit válku Trofimovi Lysenkovi a nakonec ho porazit, což otevřelo cestu k oživení sovětského ekologického myšlení, vzkříšení zapovědníků a vzniku toho, co jsem koncem sedmdesátých a v osmdesátých letech nazval „pozdní sovětskou ekologií“. Právě v této době se hráli sovětské klimatologové, zejména ti kolem mimořádné postavy Michaila Budyka, vedoucí úlohu při zavádění pojmu zrychlené změny klimatu a zároveň se hráli významnou roli při rozvoji analýzy jaderné zimy. Sovětské vědci a filosofové se dali dohromady, aby vytvořili pojem „ekologická civilizace“, který byl později přijat v Číně. V tom všem můžeme vidět

sílu dialekticko-materialistického způsobu myšlení navzdory pokusům redukovat jej na pozitivistické dogma, které je samo o sobě jeho pravým opakem.

Tím nechceme popírat ekologická selhání sovětského státu. Ale stejně jako bychom nechtěli posuzovat hodnotu veškerého ekologického a kritického myšlení na Západě podle selhání kapitalistického systému, který nás nyní směřuje k úplnému zničení planety jako bezpečného domova pro lidstvo a ohrožuje přežití druhu, neměli bychom na základě chyb, kterých se dopustili v Kremlu, snižovat přínos všech kritických sovětských myslitelů.

Jak může toto komplikované sovětské dědictví ovlivnit naše dnešní myšlení?

Odpověď spočívá ve vašem odkazu na „komplikované sovětské dědictví“. Sovětský svaz (zahrnující také společnosti sovětského typu obecně) nelze považovat za jednoduše monolitickou společnost, ani jeho dějiny nebyly jednoduché a kontinuální. Spíše docházelo k ostrým zlomům. Při psaní svého článku „Pozdní sovětská ekologie a planetární krize“ v *Monthly Review* v červnu 2015 jsem se zabýval třemi obdobími sovětských dějin z ekologického hlediska, která představovalo období do poloviny třicátých let, jádrové stalinské období počínající velkými čistkami a pak pozdní sovětská ekologie počínající tání v šedesátých letech. Zaujalo mě, že nejenže úvodní desetiletí a půl Sovětského svazu bylo, jak je dnes dobře známo, obdobím rozhodujícího ekologického pokroku, ale také že tento pokrok nebyl ve stalinském období zcela zničen a ke konci došlo k novému rozkvětu sovětské ekologie, který vzešel především z přírodních věd. Navíc dialektické a materialistické formy myšlení, pokud přetrvávaly, vedly k velmi tvůrčím ekologickým poznatkům, které se od západních značně lišily.

V pozdní sovětské ekologii se samozřejmě kladl větší důraz na možnosti ekologického plánování jako součásti celkového plánovacího procesu, což je ve srovnání s anarchickým tržním přístupem kapitalismu velmi důležité. A došlo k významnému odkrývání některých Marxových ekologických myšlenek. Představa vytvoření „ekologické civilizace“ představovala způsob myšlení, který se na Západě ani dnes téměř nevyskytuje. Budyko a sovětsští klimatologové kolem něj byli v padesátých a na počátku šedesátých let 20. století největší skupinou klimatologů a nejpokrokovější na světě, i když v polovině šedesátých let se tato pozice posunula směrem ke Spojeným státům. Budyko byl první, kdo upozornil na zrychlenou změnu klimatu. Sovětsští vědci stáli také v čele výzkumu jaderné zimy. Důraz na biosféru a pojmy jako biogeocenóza a biogeochemické cykly poskytly sovětským ekologům integrovanější pohled na systém Země. Je pozoruhodné i dnes číst Budykovu *Globální ekologii* vydanou v sedmdesátých letech a srovnávat ji s tím, co tehdy existovalo na Západě. V této době se v rodící podobě objevilo cosi jako socialistický ekologický humanismus.

Samozřejmě existovaly rozpory, protože v základních oblastech stále přetrvával dogmatismus spolu s vírou v prométheovské megaprojekty, jako je odklonění řek. S tím

se však řada ekologických osobností vědy a filosofie rozhodně rozešla. Masivní sovětské hnutí za ochranu přírody bylo vědci vedené disidentské hnutí, které v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let získávalo na síle a vyústilo v největší organizaci na ochranu přírody na světě. To vše však zaniklo se samotným rozpadem SSSR. Vzhledem k tomu, že v podmínkách kapitalismu rychle směřujeme k destrukci planety jako domova lidstva, což hrozí zánikem civilizace a dokonce možným vyhynutím lidského druhu, myslím, že je důležité vzít si ponaučení od ekologických vědců v Sovětském svazu, kteří se snažili představit si jinou cestu, částečně se rozejít s dominantními tendencemi vlastní společnosti, ale také nepodlehnout západnímu kapitalismu. Je zajímavé, že čínští marxisté do jisté míry čerpali z myšlenek tohoto období, například z pojmu ekologické civilizace.

Kritizujete dualismus dějin a přírody v západním marxismu a volíte diferencované, nicméně ontologické chápání dialektiky přírody. Proč považujete toto ontologické chápání za důležité a jak si představujete vztah mezi dialektikou přírody a dialektikou společnosti?

Differentia specifica „západního marxismu“ jako filosofické tradice, která jej odlišuje od jiných verzí marxismu, spočívá v jeho lpění na novokantovství, a to všude tam, kde jde o otázky přírody a společnosti a ontologie a epistemologie. Západní marxismus má svůj původ v poznámce pod čarou č. 6³ knihy Györgye Lukácse *Dějiny a třídní vědomí*, v níž se uvádí, že Engels „podle Hegelova špatného příkladu“ rozšířil dialektiku na „poznání přírody“, zahrnující nejen společnost a dějiny, ale i vnější přírodu. Avšak „rozhodující určení dialektiky“ ve společenském smyslu, vyžadující reflexivitu ve vztahu k lidskému subjektu, se podle Lukácse „nevyskytují v našem poznání přírody“. Z toho vyplynulo to, co bylo dlouho považováno za charakteristický rys západního marxismu, totiž jeho odmítnutí dialektiky přírody na novokantovském základě. Ironií je, že sám Lukács dialektiku přírody kategoricky neodmítal. Ve skutečnosti v jedné z pozdějších kapitol *Dějin a třídního vědomí* naznačil podobnými slovy jako Engels, že přijímá „pouze objektivní dialektiku přírody“, přičemž zdůraznil, že je omezená a že dialektika v plném rozsahu je sociální a reflexivní. Navíc jedním z hlavních témat jeho díla, které následovalo po *Dějínách a třídním vědomí*, počínaje rukopisem *Chvostismus* jen o několik let později a konče *Sociální ontologií (Ontologie des gesellschaftlichen Seins)* na sklonku jeho života, bylo rozvíjení dialektiky přírody a společnosti zakotvené v Marxově koncepci sociálního metabolismu.

V samotné západní marxistické tradici, která se vyvinula z *Dějin a třídního vědomí*, ale odmítala dialektiku přírody mnohem více než Lukács, se objevil dualistický

³ V českém překladu Lubomíra Sochora (Filosofia/Academia: Praha, 2020) je to pozn. č. 8.

názor, v němž se dialektika vztahovala pouze na dějiny a společnost, nikoli na oblast přírody, která byla celá předána přírodním vědám a pozitivismu. Marxismus se tedy omezil na umělou „totalitu“, která byla zcela společenská a nepřírozená, oddělená od přírodně-materiálního světa, a zároveň z ní vyloučil fyzikální vesmír. To odpovídalo novokantovskému názoru, v němž epistemologie (neboli teorie poznání) suplovala ontologii (neboli povahu bytí), a to z toho důvodu, že můžeme skutečně poznat (nebo dialekticky poznat) pouze sféru lidského subjektu, a nikoliv v jakémkoliv míře vnější nelidský svět/vesmír, což kritický realistický filosof Roy Bhaskar nazval „epistemickým omylem“. Taková perspektiva však již nebyla důsledně materialistická, ale stále více inklinovala k idealistickým názorům. Materialistické pojetí dějin se začalo oddělovat od materialistického pojetí přírody. Vicův názor, že dějinám můžeme rozumět, protože jsme je vytvořili, skrýval dualismus, v němž byl širší materiální svět mimo společnosti charakterizován jako *jiný*, jako doména mechanismu a pozitivismu, nikoli marxismu a dialektiky. V tomto pojetí nebylo v marxismu místo pro konkrétní analýzu přírody, ekologie nebo dokonce darwinovské evoluce, které ležely mimo jeho působnost. Proto západní marxismus nebyl schopen vytvořit žádnou skutečnou ekologickou analýzu, pouze nekonečné odmítání pozitivismu a abstraktní a nejednoznačnou kritiku „nadvlády přírody“. Tím nepopíráme, že západní marxistická filosofická tradice v mnoha ohledech rozšířila naše kritické poznání. Uvázla však v pasti vlastního odmítání materiálního světa mimo lidstvo jako obecně *jiného*, noumena či *věci o sobě*.

Pokud jde o to, proč považují ontologii za důležitou, musel bych se vrátit ke svému prvnímu vědomému rozpoznání její důležitosti v sedmdesátých letech 20. století díky setkání s *Marxovou teorií odcizení* (*Marx's Theory of Alienation*) Istvána Mészárose, která se zabývala lidskou sociální ontologií prostřednictvím důrazu na člověka jako *přírodní bytost zprostředkovávající sebe samu*. Mészáros to samozřejmě čerpal z Marxových *Ekonomicko-filosofických rukopisů*, v nichž Marx v kritice Hegelovy *Fenomenologie* na konci *Rukopisů* vysvětluje, že lidé jsou tělesné bytosti, a tedy předmětné, smyslové, materiální bytosti – v tom smyslu, že předměty jejich potřeb leží mimo ně samé. Historickým vývojem produkce se tak lidské bytosti stávají sebezprostředkujícími bytostmi přírody, které rovněž podléhají sebeodcizení.

V tomto místě končí *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, ale zároveň zde fakticky začíná *Německá ideologie*, což naznačuje, že v Marxově myšlení v letech 1845–1846 neexistuje žádný epistemologický zlom. Právě tento ontologický názor, spojený s Marxovou teorií odcizení, je východiskem historického materialismu. Vyplývá však z hlubinné materialistické ontologie. Od padesátých let 19. století pod vlivem díla svého přítele a revolučního druha, lékaře-vědce Rolanda Danielse, autora *Mikrokosmosu*, začal Marx tento ontologický vztah ve výrobě konceptualizovat jako společenský metabolismus mezi člověkem a přírodou, z něhož vzešly jeho nejzásadnější ekologické koncepce a který leží v centru Lukácsovy sociální ontologie. K tomuto chápání Marxovy ontologické analýzy jsem dospěl záhy, v sedmdesátých letech, díky studiu Marxových *Ekonomic-*

ko-filosofických rukopisů, Mészárosovy Marxovy teorie odcizení, Lukácsovy předmluvy k Dějinám a třídnímu vědomí z roku 1967 a Lukácsových rozhovorů v Rozhovorech s Lukácsem (Gespräche mit Georg Lukács) z roku 1967. Mé pozdější studium Marxova materialismu sahající až k jeho doktorské práci o Epikurovi, jeho analýze ekologického metabolismu a Lukácsově Sociální ontologii mě v těchto názorech, které se překrývají i s prací Josepha Fracchia o Marxovi jako teoretikovi tělesnosti, jen utvrdilo. Bez tohoto ontologického pojetí zakořeněného v Marxově hlubinném materialismu nemůže existovat koherentní marxistická kritika. Marx tento ontologický pohled chápal jako opak Hegelovy idealistické ontologie.

Nemohlo by to však být slučitelné s přístupem, který trvá na tom, že příroda je poznatelná prostřednictvím dialektiky (např. proto, že je součástí lidských dějin a vědomí), aniž by trval na tom, že dialektika je jakoby „tam venku“ v přírodě? Co by se podle vás tímto přístupem ztratilo?

Specifickou oblast dialektiky, která zahrnuje přímou interakci přírody a společnosti, často nazývám *dialektikou přírody a společnosti*, protože se poněkud liší od dialektiky společnosti nebo dialektiky přírody, které jsou posuzovány odděleně. Velkou část dialektického myšlení zahrnujícího jak přírodní, tak společenský svět, jako je například Lukácsova *Sociální ontologie*, lze považovat za dialektiku přírody a společnosti. Existují však zřejmě aspekty přírody – které lze považovat za zahrnující celou přírodní historii a vývoj vesmíru jako celku –, které existovaly před lidstvem a mimo jeho dosah. Ontologicky je lidstvo součástí toho, co Marx nazval „univerzálním metabolismem přírody“. Naše poznání vnějšího přírodního světa je výsledkem našich interakcí s tímto univerzálním metabolismem (a v jeho rámci), a to prostřednictvím toho, co Marx nazval „společenským metabolismem“ reprezentovaným lidskou výrobou. Materiální poznání odvozené z těchto interakcí je pak prostřednictvím vědeckých závěrů rozšířeno na aspekty mimolidské přírody, které nám nejsou bezprostředně dostupné. Vrátime-li se tedy v dějinách fyziky dostatečně daleko, až do starověku, zjistíme, že nejstarší principy, jimiž filosofové chápali vesmír mimo sebe, byly všechny založeny na vědeckých inferencích vyplývajících z našich vlastních bezprostředních materiálních zkušeností, jak jim v té době rozuměli, z nichž odvozovali „povahu věcí“ ve vesmíru jako celku. Samotný fakt, že takový přístup k vědeckému vyvozování má z hlediska logiky obecnou platnost, vyjadřuje skutečnost, že příroda není jen „tam venku“, ale také „tady“, a to v tom smyslu, že jsme přírodně-materiální bytosti, a tedy součástí přírody, stejně jako společenské bytosti. Lidská společnost je vlastně emergentní formou přírody s vlastními specifickými zákony, která však stále podléhá širším přírodním zákonům.

Marx, vycházející ze svých hlubokých znalostí epikurejské filosofie, vždy zdůrazňoval smyslový vztah člověka k přírodě, v němž byly lidské bytosti chápány jako předmětné bytosti, a proto měly své potřeby mimo sebe. A samozřejmě Marxovo pojetí společen-

ského metabolismu člověka a přírody prostřednictvím výroby zdůrazňovalo dynamiku tohoto vztahu v rámci lidských dějin. Tuto smyslovou interakci se světem chápal jako rozšířenou a poznání, které z ní vyplývá, jako dané racionální formou v rámci materiální vědy. Lukács v předmluvě k *Dějinám a třídnímu vědomí* z roku 1967 souhlasil s Engelsem (a Marxem), že z epistemologického hlediska se lidstvo může o vnější přírodě dozvědět také prostřednictvím vědeckých experimentů. Proto má kantovská věc o sobě tendenci ustupovat s tím, jak postupuje lidská výroba, poznání a věda. To vše odráží naše rostoucí materiální poznání přirozeného světa, jehož jsme součástí, a v tom všem je rozhodující dialektická, vztahová perspektiva.

Přesto zůstává skutečností, že univerzální metabolismus přírody, jak jej nazval Marx, nutně přesahuje lidskou interakci s ní, a tedy i jakékoli naše přímé poznání. Bylo by antropocentrické a nevědecké myslet si opak. Hominidé jsou staří jen několik milionů let, zatímco většina dějin života a vesmíru nás předchází a obklopuje a tvoří širší základnu, v níž existujeme. Lidé tedy existují vedle ostatních forem života a v rámci biogeochemických cyklů celého zemského systému. Pochopení přírodních vztahů – k nimž je třeba přistupovat dialekticky, nikoli mechanicky – tedy vyžaduje dialektiku přírody neboli to, co Engels a Lukács nazývali „pouze objektivní dialektikou“, oddělenou od přímého lidského vědomí a jednání a poskytující základ pro úplnější dialektiku, ztělesňující lidské vědomí a subjekt-objektové vztahy.

Hegel se slavně zabýval pouze objektivní dialektikou prostřednictvím svého pojmu „určení odrazu“. Lidské bytosti jsou jak evolučním produktem přírody, tak, jak říkali Marx a Mészáros, *sebezprostředkujícími přírodními bytostmi*, což nám umožňuje vnímat svět a působit na něj smysluplným, transformujícím způsobem. Ale právě proto můžeme také říci, že velká část univerzálního metabolismu přírody leží mimo naši vlastní tělesnou existenci, takže je nutná i „čistě objektivní dialektika přírody“, v níž je decentralizováno samo lidství. Filosofie vnitřních vztahů, která je spojena s dialektikou, se nevztahuje pouze na lidské dějiny a vědomí, ale na celý přírodní svět. Právě z tohoto důvodu Marx ve svých *Dopisech Kugelmannovi* označil „dialektickou metodu“, chápanou v nejobecnějším smyslu, za nic jiného než „metodu zacházení s hmotou“.

V současných debatách se velmi často objevují argumenty, že jakékoli rozlišování mezi člověkem a nelidskou přírodou je nutně dualistické a antropocentrické. Jaké jsou podle vás limity tohoto přístupu? Vaše vlastní práce naznačují spíše dialektický pohled.

Kritika, kterou zmiňujete, má několik různých podob. Jedna z nich se týká otázky rozlišování mezi lidskými a mimolidskými živočichy. Zde byl dominantním západním postojem vzešlým z osvícenství slavný Descartův antropocentrický dualismus, v němž odděloval lidské bytosti s duší/rozumem na jedné straně a nelidská zvířata, která charakterizoval jako pouhé stroje. Descartes zašel tak daleko, že použil vivisekci na psovi

své ženy, aby „dokázal“, že nemá duši. Marx důrazně kritizoval Descartův pohled na zvířata jako na stroje a trval na tom, že odráží odcizený, idealistický pohled buržoazního řádu, a tvrdil, že ve středověkém světě nebyla nelidská zvířata vnímána jako stroje, ale jako „pomocníci“ člověka, s čímž se Marx ztotožňoval.

Marx byl silně ovlivněn epikurejskou materialistickou tradicí, teorií zvířecích pudů Samuela Reimara a Darwinovou evoluční teorií, které zdůrazňovaly úzké propojení mezi lidmi a nelidskými zvířaty a v tomto ohledu se odchylovaly od karteziánské dualistické tradice. Marx i Engels totiž přisuzovali zvířatům většinu vyšších forem vědomí a sebeuvědomění, ale lidskou práci chápali jako novou emergentní formu, v níž se lidé v důsledku své společenské organizace stali samočinnými bytostmi přírody na úrovni, která byla podobná, ale kvalitativně odlišná, pokud jde o společnost, jazyk, technologii, dějiny, než je tomu u nelidských zvířat. To souviselo s evoluční teorií. V Engelsově textu *Podíl práce na polidštění opice* najdeme nejen nejvyšší myslitelné ocenění schopností, včetně intelektuálních, nelidských zvířat, ale také, jak bylo zmíněno výše, nejpracovanější pohled devatenáctého století na koevoluci genů a kultury, vysvětlující osobitý vývoj lidského druhu. V tomto pohledu existují kvalitativní zlomy, které představuje evoluce člověka, ale vazby na nelidská zvířata zůstávají v rámci toho, co Darwin nazval evolučním „původem člověka“.

Pokud jde o širší kritiku, která obviňuje marxismus z dualismu člověka a přírody, ta je často založena na hrubém posthumanistickém odmítnutí marxistické dialektiky jako duální, přičemž se zapomíná, že cílem dialektiky, a zejména dialektiky hegelovské, je překonání dualismu na základě chápání rozporu, změny, zprostředkování, negace, transcendence a totality. Naopak stejně zjednodušující (a nedialektický) pokus považovat dialektiku za pouhou absolutní jednotu nebo monistický světonázor pouze odstraňuje rozpory. Jak uvedl Lukács, marxistická dialektika se zabývá „identitou identity a neidentity“, nikoliv jejich absolutní konfrontací. Ani dnes populární hybridismus není smysluplnou náhradou dialektiky. Marx ve své *Kritice Hegelovy filosofie práva* varoval před „nešťastným hybridem, v němž forma zrazuje význam a význam formu“.

Někteří myslitelé zašli tak daleko, že kritizovali samotnou Marxovu dialektickou teorii metabolické trhliny jako dualistickou, přičemž zapomněli, že těžištěm Marxovy analýzy zde byl společenský metabolismus (pracovní a výrobní proces) představující zprostředkování mezi lidstvem a tím, co Marx nazval „univerzálním metabolismem přírody“, tj. přírodou jako celkem. Zprostředkování viděné ve vztahu k totalitě je samozřejmě jádrem dialektické metody. V případě metabolické trhliny hovoříme o narušení metabolismu neboli o odcizeném zprostředkování (to, co Mészáros nazval „zprostředkováním druhého řádu“) mezi lidstvem a zbytkem přírody, které představuje základní ekologický rozpor. To je vlastně dialektický způsob, jakým Marx vystavěl svou základní ekologickou kritiku. Říkat, že je to dualistické, protože na jedné straně je lidstvo a na druhé ne-lidská příroda, znamená zapomínat na zprostředkování, tedy metabolismus/produkcí, které je podstatou tohoto vztahu a základem rozporu a změny.

Jak jste naznačil, „metabolická trhlina“ je ve vašem myšlení klíčovým pojmem. Ve své knize s Brettem Clarkem *Loupež přírody*⁴ jej spojujete s „tělesnou trhlinou“ v samotném lidském těle. Jak chápete vztah mezi těmito dvěma trhlinami? Proč zůstávají klíčové pro pochopení našeho současného světa?

Marxův koncept metabolické trhliny je dnes socialistickým myslitelům a aktivistům natolik známý, že jej zde není třeba podrobně rozebírat. Vyplynul z Marxova chápání pracovního a výrobního procesu jako konstituujícího společenský metabolismus neboli specificky lidský vztah k univerzálnímu metabolismu přírody. Protože je však kapitalismus od počátku založen na dvojím odcizení přírody a lidské práce a jeho jediným cílem je akumulace kapitálu, jsou trhliny v lidském metabolismu přírody neodmyslitelnou součástí tohoto systému. Marx to poprvé konceptualizoval v souvislosti s krizí úrodnosti půdy v Anglii devatenáctého století, kdy byly z půdy odebírány živiny v potravinách a vlákněch, které byly posílány stovky a dokonce tisíce kilometrů daleko do nových městských center. Tyto živiny se do půdy nevracely, což si vyžádalo masivní pokusy o nápravu dovozem přírodních hnojiv, například guana z Peru, a následný vývoj umělých hnojiv. Marxova ekologie tedy od samého počátku vycházela z představy narušení ekologických cyklů, které je kapitalismu vlastní.

Metabolická trhlina byla často interpretována tak, že se projevuje jednoduše ve vztahu člověka k nelidské přírodě. Nicméně člověk sám je jako tělesná bytost součástí přírody, a metabolická trhlina se proto vztahuje i na lidské tělo. Brett Clark a já jsme proto zavedli pojem *tělesné trhliny*, abychom tento problém řešili. To je ve skutečnosti v souladu s celým Marxovým koncepčním rámcem. Tak Marx s odkazem na Engelsovu knihu *Postavení dělnické třídy v Anglii* o dvě desetiletí později v *Kapitálu* tvrdil, že tentýž obecný jev narušení metabolismu přírody, který představuje obchod s guánem, představují i přímé dopady periodických epidemií umožněných kapitalistickými výrobními vztahy na lidskou tělesnou existenci. Analýzu tělesné trhliny jsme použili k vysvětlení toho, jak kapitalismus vytváří trhliny v lidské tělesné existenci, jak to Engels ve svém díle *Postavení dělnické třídy* nazval „sociální vraždou“. To nám umožnilo zkoumat z lidsko-ekologického hlediska takové konkrétní historické otázky, jako např.: (1) extrémní vykořisťování a zkracování života dělníků; (2) role otroctví (například Marxem diskutovaná skutečnost, že v otrokářských smlouvách mezi kupujícími a prodávajícími otroky byla často uvedena očekávaná délka života otroků maximálně sedm let); (3) vyvlastňování práce a těl žen spojené s kapitalistickými formami společenské reprodukce; (4) genocida historicky páchaná na domorodém obyvatelstvu; a (5) role pandemií, jako v případě covidu-19. Kniha *The Robbery of Nature* se zabývala

⁴ John Bellamy Foster, Brett Clark, *The Robbery of Nature: Capitalism and the Ecological Rift* (New York: Monthly Review Press, 2020).

zejména Marxovým pojetím *vyvlastnění* jako základu metabolické trhliny v kapitalismu a jeho dopadem na lidskou tělesnost. Lidské tělo je v tomto pojetí místem ekologické a sociální destrukce. Otázku tělesnosti lze samozřejmě vztáhnout i na těla zvířat, ale naším cílem bylo zachytit právě tělesné rozměry metabolické trhliny, jak se týkají člověka.

Měli bychom tedy pojem „tělesné trhliny“ chápat jako rozšíření a vědecké zdůvodnění pojmu odcizení, jak se objevuje v Marxových raných spisech, možná podobně, jako když popisujete, že *Německá ideologie* navazuje na *Ekonomicko-filosofické rukopisy*?

Pokud se podíváme na Marxovu diskusi v *Ekonomicko-filosofických rukopisech*, postupuje od své slavné diskuse o odcizení práce k environmentálním a fyziologickým dopadům tohoto odcizení na člověka. Píše tedy o průmyslovém dělníkovi: „Světlo, vzduch atd. – prostá *živočišná* čistota – přestává být pro člověka potřebou. *Špína* – toto znečištění a hniloba člověka, *splašky* (toto slovo je třeba chápat v doslovném smyslu) civilizace – se pro něj stává *prvkem života*. Všeobecné nepřírozené zanedbávání, hnilobná příroda se pro něj stává *prvkem života*.“ Marx zde popisuje tělesné trhliny v lidském životě, který je důsledkem odcizení práce, ale je rozšířen na degradaci celé lidské existence, všeho, co je spojeno se životem.

Výklady Marxovy teorie odcizení jsou často příliš zúžené, soustřeďují se na odcizení práce samo o sobě, přičemž si neuvědomují souvislost odcizení práce s odcizením přírody, a pokud jde o lidstvo, odcizení člověka od jeho tělesné organizace jako živé, dýchající bytosti. Právě tato souvislost, která prostupuje celým Marxovým myšlením, vedla Bretta Clarka a mě k zavedení pojmu tělesné trhliny, abychom se dostali k metabolické trhlíně, jak ovlivňuje lidskou tělesnou organizaci, a uznali, že to, co nazýváme ekologickou destrukcí, se správně vztahuje nejen na vnější přírodu, ale i na člověka jako přírodní bytost. A to vše samozřejmě souvisí s odcizením v jeho materiální dimenzi.

Ve své práci spolu s Marxem tvrdíte, že metabolický rozkol lze překonat pouze ve společnosti, kde přidružení výrobci racionálně regulují metabolismus mezi lidmi a přírodou. Jak v této souvislosti vnímáte vztah mezi vědeckým poznáním a demokratickou kontrolou? V současné době opakovaně slycháme výzvy k „naslouchání vědě“, které se pojí s technokratickým smýšlením, jež je často podezřavé a nepřátelské vůči demokracii. Jak se můžeme této pasti vyhnout?

Racionální věda je neslučitelná s logikou kapitálu, což také znamená, že věda, i když je často zkorumpovaná a formálně podřízená kapitalismu, nemůže být nikdy absolutně podřízena kapitálu, a proto se často znovu objevuje jako antikapitalistická síla. Je důležité si uvědomit, že Marxův *Kapitál* byl vědeckým projektem i kritikou. Velká část *Návratu přírody* se zabývá socialismem a rozvojem ekologické vědy. Metoda vědy

v nejširším slova smyslu, tedy v tom smyslu, jak Marx a Engels označovali *Wissenschaft* jako systém učení, poznání a vědy, je intelektuálním základem veškeré kritiky. Z pohledu historického materialismu navíc zásadní průlom v vědě zpravidla přicházejí zdola a z hledisek mimo zavedený systém – už jen proto, že buržoazní společnost vědě vnutila iracionalismus, včetně role idealismu.

Významným pokusem o zpochybnění systému z hlediska vědy byla práce J. D. Bernala *Sociální funkce vědy* (*The Social Function of Science*) z roku 1939 a hnutí Social Relations of Science (Sociální vztahy vědy) ve Velké Británii ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, které podpořila většina tehdejších britských vědců, z nichž většina byla levicová. Byl to právě Bernal, kdo ve své knize *Marx a věda* z roku 1952 zavedl frázi „věda pro lidi“. Právě v tomto období Hogben a Haldane rozbili genetickou teorii rasy a eugeniku v reakci na rasové překrucování vědy a ekologie osobnostmi, jako byl Jan Christiaan Smuts v Jižní Africe. Moderní ekologická revolta začala v padesátých letech 20. století, kdy se osobnosti jako Albert Einstein, Bertrand Russell, Linus Pauling, Bernal a Barry Commoner po katastrofě na Castle Bravo společně vystoupili proti atmosférickým jaderným testům. Ze stejného vědeckého hnutí vzešla i Rachel Carsonová. Součástí tohoto boje byla i Commonerova kniha *Science and Survival*, která v šedesátých letech 20. století nastolila otázku globálního oteplování. Hnutí Věda pro lidi vznikla v sedmdesátých letech ve Spojených státech a ve Velké Británii. Ve Spojených státech bylo spojeno s předními radikálními vědci, jako byli Richard Lewontin, Richard Levins, Stephen Jay Gould a Ruth Hubbardová. V Británii hráli hlavní roli Hilary Roseová a Steven Rose.

Převratné vědecké objevy týkající se klimatických změn byly učiněny vědci v Sovětském svazu a Spojených státech a okamžitě vyvolaly radikální otázky týkající se současné výroby. Definitivní studie o jaderné zimě v rámci atmosférických věd za posledních třicet let byly Pentagonem v jeho vlastních pojednáních o účincích jaderné války odmítány a potlačovány, nicméně vědu nelze popřít. Skutečná věda má za základ sebekritiku, což je něco, co je v rozporu s mocí ideologie.

To samozřejmě neznamená, že věda nemůže být různými způsoby zkorumpována nebo manipulována systémem či využívána elitářským a technokratickým způsobem, což je velká část naší reality. Ale právě proto jsou boje o společenské vztahy vědy nezbytné. Je proto nesmírně důležité, že v posledních letech ve Spojených státech obnovila svou činnost Věda pro lidi jako organizace i jako časopis. Bez kritické vědy by neexistovala žádná ekologická věda a prakticky žádná možnost účinného ekologického hnutí. Marxisté, kteří považují přírodní vědu za inherentně technokratickou, pozitivistickou a elitářskou, se v mnoha ohledech vzdávají boje, který nelze vést nezávisle na vědě. Stojí za to podívat se na velmi odlišné postoje k vědě na Kubě, jak je reprezentují osobnosti, jako je molekulární imunolog August Lage Dávilla. Viz jeho článek „Socialismus a znalostní ekonomika“ („Socialism and the Knowledge Economy“) v zářijovém čísle časopisu *Monthly Review* z roku 2006.

A tyto elitářské a technokratické přístupy se objevují i v diskusích o covid-19...

Pokud jde o covid-19, vidíme, že establishment různými způsoby manipuluje s vědou, někdy i proto, aby zakryl neúspěchy. Vidíme však také, jak se do popředí dostávají významné vědecké pokroky. Práce kritického epidemiologa Roba Wallace a jeho spolupracovníků v rámci organizace Structural One Health, vycházející z historické materialistické tradice, byla mimořádně důležitá při odhalování historických kořenů pandemie v kapitalistickém globálním agrobiznisu a kapitálových okruzích, jakož i sociálních faktorů, které vedly k jejímu nepřiměřenému dopadu na nejzranitelnější vrstvy společnosti. Ve skutečnosti se můžeme opřít o dlouhou historii socialistických příspěvků k epidemiologii od dob Engelse a Marxe až po současnost – jak jsme s Brettem Clarkem a Hannah Hollemanovou vysvětlili v článku v *Monthly Review* z ledna 2021 nazvaném „Kapitál a ekologie nemoci“ („Capital and the Ecology of Disease“).

V této souvislosti píšete o důležitosti překonání kapitalistické formy hodnoty a zdůrazňujete nutnost tvorby užitných hodnot, které uspokojují skutečné lidské potřeby. Hrozí při určování a prosazování těchto potřeb nebezpečí technokracie? Řečeno jazykem dalšího hrdiny *Návratu přírody*, Williama Morrise, jak určit rozdíl mezi „obrovským množstvím neužitečných věcí“ produkovaných kapitalismem a tím, co uspokojuje skutečné potřeby?

Žijeme v technologicky zprostředkované civilizaci, takže před nebezpečím technokracie je třeba se vždy chránit. To však z velké části vyplývá ze samotného třídního základu a hierarchické struktury naší společnosti. Socialismus v jednadvacátém století vyžaduje materiální rovnost a ekologickou udržitelnost, což obojí je v rozporu s hierarchickými technokratickými strukturami a kapitalistickými monopolními tržními mechanismy. Musíme si uvědomit, že naše nejpálčivější problémy dneška nepodléhají čistě technologickým nebo technokratickým řešením, ale souvisejí především se sociálními vztahy. Klíčové je rozsáhlé vzdělávání a aktivní kontrola společnosti směrem zdola.

Pokud jde o to, jak určit, co jsou zbytečné věci, musíme být nejprve schopni analyzovat, jak různé komodity zapadají do struktury výroby a společenských potřeb. To není tak obtížné, jak by se mohlo zdát. Jako první se o „hierarchii potřeb“ zmínil Marx, nikoliv Abraham Maslow v padesátých letech 20. století. Ve svých „Poznámkách k Adolfu Wagnerovi“ Marx psal o „hierarchii jeho [člověka či lidstva] potřeb“, které lze jednoznačně dát „určité pořadí“. Začíná to samozřejmě našimi tělesnými potřebami. Ve Spojených státech vlastní tři jedinci větší bohatství než dolních 60 procent veškeré populace. Nerovnost je tak obrovská, že takzvaní „páni vesmíru“ na vrcholu třídní pyramidy mají četná soukromá letadla a mohou podnikat výlety do vesmíru jen tak pro radost, zatímco většina obyvatel Spojených států nemá čistou vodu, čistý vzduch, přiměřené a výživné potraviny, bydlení, přístup ke zdravotní péči, dopravu, slušné

vzdělání, spojení atd. Individuální obohacování je upřednostňováno před vztahy a potřebami komunity.

Ve společnosti, která klade důraz na podstatnou rovnost a ekologickou udržitelnost, je jistě možné stanovit, že výroba by měla nejprve uspokojit základní potřeby všech a odtud postupovat dále. Potřeby navíc nemají jen podobu zboží, ale i společenství, sociálních vztahů, vzdělání, zdraví, estetického vyžití, posílení lidských práv atd. Užité hodnoty jsou v podstatě kvalitativní a nejsou pouhým vyjádřením ekonomické hodnoty, jako je tomu v případě směnných hodnot. William Morris odsuzoval obrovské plýtvání ve společnosti a skutečnost, že lidé jsou nuceni vykonávat zbytečnou práci při výrobě neužitečných věcí, a tak promarnit svůj pracovní život. Není pochyb o tom, že se můžeme více posunout směrem k racionální, ekologicky udržitelné výrobě, vzhledem k extrémním formám plýtvání a destrukce v současné ekonomice, které existují jen proto, aby absorbovaly obrovský ekonomický přebytek kapitalismu a udržely ho v chodu. Ve Spojených státech se každoročně vynakládají biliony dolarů na marketing s cílem přesvědčit lidi, aby si věci kupovali, což vede k situaci, kdy lidé nepotřebují to, co chtějí, ani nechťejí to, co potřebují.

Dalo by se tedy říci, že demokratická kontrola zdola je sama o sobě potřebou, nebo že je snad nezbytným předpokladem pro vyjádření a identifikaci našich potřeb v oblasti sociálních vztahů, společenství, posílení postavení atd.?

V obecné rovině s tím souhlasím, ale taková „demokratická kontrola zdola“ je v kapitalismu nemožná. Zjevně nebyla dosažitelná ani ve společnostech sovětského typu. Z dlouhodobé socialistické perspektivy bude nutné vrátit se k pojmu „odumírání státu“, vnímaného jako hierarchická struktura stojící nad společností. Ve svém nedávno vydaném posmrtném díle *Beyond Leviathan: Critique of the State* István Mészáros vyzývá k „postupné rekvizici odcizených rozhodovacích pravomocí“ společností jako celkem, kterou představuje „samosprávný, svobodně sdružený výrobce“.

V posledních letech se zdá, jako by politici a teoretici radikální levice konečně začali dohánět klimatickou krizi, a probíhá živá debata jak o strategii (green new deals, nerůst, zelená pracovní místa, ekologický leninismus), tak o taktice (přímá akce, elektoralismus atd.). Kde dnes vidíte největší naději na nápravu metabolické trhliny?

Pokud jde o to, že „teoretici radikální levice konečně dohnali naléhavost klimatické krize“, je důležité si uvědomit, že myslitelé levice byli vůdčími osobnostmi, pokud jde o řešení klimatické krize, již v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století. Lze poukázat na socialisty jako Barry Commoner, Virginia Brodineová, Charles Anderson, dokonce i Jürgen Habermas, kteří na konci šedesátých a v sedmdesátých letech zdůrazňovali nebezpečí klimatických změn. Andersonova kniha, částečně inspirovaná Commonerem

rem, se jmenovala *Sociologie přežití* (*The Sociology of Survival*) a globální oteplování brala vážně. Větší část levice tehdy tuto otázku samozřejmě ignorovala, stejně jako celá společnost. Přesto nelze říci, že by socialističtí myslitelé stáli za rozvojem ekologických myšlenek, které vzešly zejména z levice.

Změnou klimatu a celou problematikou narušení ekologických cyklů Země jsem se zabýval ve své knize *Zranitelná planeta* (*The Vulnerable Planet*) v roce 1994 a od té doby jsem tuto analýzu dále rozvíjel. Změna klimatu je samozřejmě jen jednou ze součástí naší planetární ekologické krize, která se vyznačuje překročením mnoha planetárních hranic, za nimiž už planeta není pro lidstvo bezpečným domovem. To znamená, že krize antropocénu dalece přesahuje samotnou změnu klimatu.

Pokud jde o debatu o strategii, mnoho z nich se nedostává k naléhavosti problému nebo k rozsahu změny, která je nezbytná. Představa zeleného nového údělu ve skutečnosti vznikla v rámci hlavního proudu liberální/neoliberální tradice a byla silně prosazována určitými obchodními zájmy. Barack Obama ji dokonce zahrnul do svého programu, když v roce 2008 kandidoval na prezidenta, ale po svém zvolení prezidentem od ní upustil. Obecně je považována za formu zeleného keynesiánství. Radikálnější podobu, zdůrazňující spravedlivý přechod a přední komunity, mu dala americká Strana zelených a ve zmírněné podobě pak levicové demokraté. Revolučnější verze je koncipována ve smyslu lidového zeleného New Dealu, jak jej původně navrhla organizace Science for the People, kterou jsem podpořil v článku „Tentokrát se zápal“ („On Fire this Time“) na stránkách *Monthly Review* v listopadu 2019. Max Ajl prokázal této agendě službu, když propagoval myšlenku globálního People's Green New Deal. Možná nejhlubší a nejrozsáhlejší perspektivu v tomto směru lze nalézt v Rudém údělu Rudého národa, který vznikl z domorodých socialistických aktivistů ve Spojených státech.

Analýza nerůstu podobně kolísá mezi přístupy, které jej nelogicky vnímají jako slučitelný s kapitalismem (např. Serge Latouche), až po ekosocialistické přístupy. V dubnovém čísle měsíčníku *Monthly Review* z roku 2022 jsme nedávno publikovali článek „Za ekosocialistický nerůst“ („For an Ecosocialist Degrowth“) od Michaela Löwyho, Bengi Akbuluta, Sabriny Fernandes a Giorgose Kallise.

Andreas Malm prosazuje od roku 2015 strategii válečného komunismu a ekologického leninismu, jak je to zřejmé např. v eseji na toto téma, publikovaném v knize *Politika ekosocialismu*,⁵ vydané Kajsou Bornäsovou, do které jsem rovněž přispěl. Malmův přístup je jistě provokativní a je lepší než jiné přístupy v tom, že vychází z uvědomění si plné závažnosti, obrovského rozsahu a bezprecedentní naléhavosti problému, a také z myšlenky, že jediným východiskem je revoluční transformace.

Můj obecný přístup k řešení hrozby planetárního rozkolu, například v mé knize *Capitalism in the Anthropocene*, která vyjde v nakladatelství *Monthly Review Press* v roce

⁵ Kajsas Borgnäs, Teppo Eskelinen, Johanna Perkiö, Rikard Warlenius, eds. *The Politics of Ecosocialism: Transforming welfare* (London a New York: Routledge, 2015).

2022, se liší od výše uvedených radikálnějších strategií, ale není s nimi v rozporu. Nešlo mi ani tak o obhajobu konkrétního politicko-institucionálního mechanismu, jako spíše o pohled na to, co je třeba udělat, má-li civilizace a lidstvo přežít, a o zdůraznění potřeby ekologické a sociální revoluce, která by nutně přesáhla vše, co lidstvo dosud zažilo. Taková planetární ekologická a sociální revoluce by musela být založena na tom, co jsem nazval „ekologickým proletariátem“, který by odrážel širší a hlubší materiální boj, zahrnující nejen dělnickou třídu v nejširším slova smyslu a zaměřený na boj za životní prostředí (ve městech a na venkově) i na pracovišti, ale také zahrnující Hnutí pracujících bez půdy (MST) v Brazílii a podobná hnutí, mezinárodní rolnictvo a domorodé obyvatelstvo. Environmentální proletariát viděný v těchto hlubinně materialistických termínech se s největší pravděpodobností objeví nejprve jako vítální revoluční hnutí v rámci globálního Jihu, a nikoliv v pevnostech kapitalismu na globálním Severu. Povaha celoplanetární environmentální krize je však taková, že terén boje nebude omezen na žádnou konkrétní část planety. Ani na planetární úrovni nelze nalézt funkční řešení, pokud se lidstvo všude nezmobilizuje k boji proti tendenci kapitalismu vytvářet „nezvratnou trhlinu ve vzájemně závislém procesu společenského metabolismu“.

Rozsah boje, který před námi stojí a který zastíní všechna předchozí hnutí a revoluce, je tak obrovský, že nutně mobilizuje stovky milionů a dokonce miliardy lidí, že nemá smysl zacházet příliš daleko v mapování konkrétních státně orientovaných, institucionálních řešení, která budou produktem samotného boje a budou se lišit místo od místa a představovat mnoho různých revolučních řečí. Nicméně je pravděpodobné, že boj, přinejmenším v jádru kapitalistického systému, bude mít dvě fáze, z nichž první bude ekodemokratická, zaměřená na jakousi ekologickou lidovou frontu namířenou proti společností vyrábějícím fosilní paliva a finančnímu kapitálu, ale směřující ekosocialistickým směrem; druhá bude mít podobu, v níž bude ekosocialismus dominantní – má-li mít vůbec nějakou naději. Jisté je, že musíme opustit akumulaci kapitálu jako hnací sílu společnosti a přijmout, jak uvádí uniklá zpráva IPCC o zmírňování dopadů změny klimatu z roku 2022, nízkoenergetická řešení, která vyžadují rozsáhlé změny ve struktuře společenských vztahů.

Poslední zpráva IPCC (tři dílčí zprávy tvořící šestou hodnotící zprávu z let 2021–2022) naznačují, že i v případě neoptimističtějšího scénáře bude příštích několik desetiletí pro většinu lidstva na celé Zemi katastrofických. Síla klimatických změn nyní doléhá na světovou populaci. Za předpokladu revolučních změn ve výrobě, spotřebě a využívání energie je stále *možné* zabránit nevratné klimatické katastrofě, což by vyžadovalo, aby emise oxidu uhličitého dosáhly svého vrcholu v tomto desetiletí a abychom do roku 2050 dosáhli nulových čistých emisí. Cílem je zůstat *výrazně pod* nárůstem průměrné globální teploty o 2 °C a udržet se na cestě 1,5 °C (což znamená nepřekročit ji do roku 2040 a do konce století se vrátit k nárůstu o 1,4 °C). Přesto i pak budou katastrofy ohrožující velkou část světové populace bezprecedentní ve srovnání s celou předchozí historií lidstva. Za těchto okolností jsme v měsíčníku *Monthly Review*, jak to lze vidět na našem čísle z července a srpna 2022, přesunuli důraz z pouhého zdůrazňování

Rozhovor s Johnem Bellamy Fosterem

zmírňování klimatických změn na to, co musí komunity a populace udělat, abychom se ochránili v přítomnosti i budoucnosti, a to za použití radikálních a revolučních ekosocialistických strategií. Doufáme, že s tím, jak se lidé mobilizují proti environmentálním podmínkám vytvářeným současným společenským systémem, který stále více ohrožuje jejich životy, podniknou také kroky k ochraně Země jako domova lidstva a provedou světovou ekologickou a sociální revoluci – jejíž konkrétní podoba bude teprve určena. To je velký boj jednadvacátého století: boj proti ekologické vraždě.

Přeložil Denis Kostomitsopoulos